

УДК 37.013:17.022.1(09)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-36>

Vitalii ZELINSKYI,
orcid.org/0000-0002-8958-174X

аспірант кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) Vitalij.zelinskij.02@gmail.com

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ АКСІОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

Стаття присвячена ретроспективному аналізу становлення аксіологічної проблематики в педагогічній науці. Доведено, що зміст аксіологічного підходу відповідає гуманістичній освіті, провідними орієнтирами якої є: гуманізація і демократизація, відкритість і варіативність. У статті обґрунтовано, що кожний культурно-історичний етап розвитку суспільства відрізняється цінностями, які відігравали важливу роль у соціальному житті суспільства на певному етапі його розвитку. Розкрито цінності античних філософів, епохи Західно-європейського Середньовіччя, Відродження, періоду Нового часу, Епохи Просвітництва. Окреслено розвиток аксіологічного підходу у вітчизняній педагогічній науці і практиці. Доведено, що аксіологія знаходиться в тісному взаємозв'язку з науками, які займаються вивченням людини та її взаємовідносин з суспільством, отже вона пов'язана з різними сторонами соціальної дійсності. Розкриті ключові характеристики педагогічної аксіології як галузі міждисциплінарних досліджень, що займається вивченням цінностей в освітній системі, які визначають ціннісні основи людського буття, вказують на спрямованість і вмотивованість життя людини, її вчинків, відображають сутність особистості. Проаналізовано такі ключові аспекти педагогічної аксіології, як ціннісні орієнтації та професійно-педагогічні ціннісні орієнтації. Визначено, що ціннісні орієнтації як структура, ієрархічно стоять вище професійно-педагогічних цінностей, оскільки є фундаментальним компонентом внутрішньої структури особистості. Доведено, що ціннісно-орієнтуюча функція освітнього процесу в педагогічному закладі вищої освіти формує у майбутніх учителів розуміння суспільної, педагогічної реальності, є орієнтиром для формування взаємин з навколишнім світом, з іншими здобувачами освіти.

Ключові слова: аксіологія, педагогічна аксіологія, цінності освіти, культурно-історичний етап розвитку суспільства.

Vitalii ZELINSKYI,
orcid.org/0000-0002-8958-174X

PhD Student at the Department of Pedagogy,
Vocational Education and Educational Institutions' Management
Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
(Vinnitsia, Ukraine) vitalij.zelinskij.02@gmail.com

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE ESTABLISHMENT OF AXIOLOGICAL ISSUES IN PEDAGOGICAL SCIENCE

The article is devoted to a retrospective analysis of the development of axiological issues in pedagogical science. It has been proven that the content of the axiological approach corresponds to humanistic education, the leading guidelines of which are: humanization and democratization, openness and variability. The article substantiates that each cultural and historical stage of society's development is distinguished by values that played an important role in the social life of society at a certain stage of its development. The values of ancient philosophers, the era of the Western European Middle Ages, the Renaissance, the period of the New Age, and the Age of Enlightenment are revealed. The development of the axiological approach in domestic pedagogical science and practice is outlined. It has been proven that axiology is closely related to the sciences that study man and his relationship with society, so it is related to various aspects of social reality. The key characteristics of pedagogical axiology as a field of interdisciplinary research, which deals with the study of values in the educational system, which determine the value bases of human existence, indicate the orientation and motivation of a person's life, his actions, and reflect the essence of a person, are revealed. Such key aspects of pedagogical axiology as value orientations and professional-pedagogical value orientations are analyzed. It was determined that value orientations as a structure are hierarchically higher than professional and pedagogical values, as they are a fundamental component of the internal structure of a person. It has been proven that the value-orienting function of the educational process in a pedagogical institution of higher education forms in future teachers an understanding of the social and pedagogical reality, is a reference point for the formation of relationships with the surrounding world, with other students of education.

Key words: axiology, pedagogical axiology, educational values, cultural and historical stage of the development of society.

Постановка проблеми. Сьогодні в галузі вищої професійної освіти важливу роль приділяють гуманізації освітнього процесу. Це пов'язано, перш за все, з тим, що гуманізація освіти проголошена одним із принципів освітньої реформи. Головним напрямом гуманізації є гуманітаризація освіти.

Особливості процесу гуманітаризації залежить від профілю закладу освіти, напрямів та спеціальностей, на яких навчаються здобувачі освіти. У педагогіці представлена досить велика кількість різнобічних підходів, які лежать в основі сучасної освіти та дозволяють посилити її гуманітарну складову. Серед них виокремимо: системний, діяльнісний, особистісно-орієнтований, контекстний, компетентнісний, акмеологічний, аксіологічний підходи.

Аналіз досліджень. Аксіологічні аспекти сучасного освітнього процесу у вищій школі, зокрема системи професійної освіти майбутніх педагогів, розроблено у працях В. Андрущенка, В. Бондаря, І. Зязюна, В. Галузинського, О. Дубасенюк, М. Євтуха, Л. Ковалю, В. Рибалки, О. Пометун, С. Сисоєвої, О. Сухомилської та інших учених.

Мета статті полягає в ретроспективному аналізі становлення аксіологічної проблематики в педагогічній науці.

Виклад основного матеріалу. Дефініцію «педагогічна аксіологія» С. Гончаренко визначає, як «...розділ загальної педагогіки, в якому досліджуються цінності, які треба формувати у вихованців» (Гончаренко, 2011: 21).

Аксіологічний підхід склався в сучасній педагогіці як один із основних методологічних підходів. Його основною домінантою є людина як суб'єкт пізнання, спілкування та творчості. Зміст аксіологічного підходу відповідає гуманістичній освіті, провідними орієнтирами якої є: гуманізація і демократизація, відкритість і варіативність. Педагогічна освіта, яка ґрунтується на аксіологічному підході, сприяє розвитку гуманістичної сутності людини.

У рамках аксіологічного підходу у професійній підготовці майбутніх педагогів особливу увагу приділяють засвоєнню та формуванню ціннісних орієнтирів у процесі спільної практичної діяльності викладача та здобувачів освіти. Базисом цього процесу співтворчості є, перш за все, загальнолюдські цінності, оскільки саме вони утворюють фундамент духовності, на основі якого кожен обирає свій життєвий шлях.

З погляду педагогічної аксіології саме ціннісні орієнтації визначають інтереси та потреби особистості, впливають на принципи поведінки, регулюють мотиваційну сферу (Волошина, 2014).

Ми повністю погоджуємося з О. Богдановою, яка зазначає: «Ціннісний контекст освітнього процесу є явищем історичним і таким, що розвивається, відлунуючи дух епохи, який він відтворює. У ньому втілюються особливості історії і культури того чи іншого народу, національні традиції, що складають основу навчально-виховної системи» (Богданова, 2021: 70).

Отже, кожний культурно-історичний етап розвитку суспільства відрізняється цінностями, які відігравали важливу роль у соціальному житті суспільства на певному етапі його розвитку.

На етапі становлення античної філософської думки особливим об'єктом філософської думки з позиції цінностей було розуміння сутності природи буття, оскільки повнота буття сприймалася людиною як абсолютна цінність, що виражала одночасно як етичні, так і естетичні ідеали.

Вищою цінністю для античних філософів був абстрактний ідеал гармонійної та всебічно розвинутої людини. У цей період виникає новий ціннісний еталон – еталон краси, ідеал прекрасного, спрямований, перш за все, на всебічний розвиток людини, як її духу, так і тіла (Рабінович, 2009).

Сократ, Аристотель, Геракліт, Демокріт, Платон у своїх поглядах відображали сутнісні характеристики добра. Ці цінності співвідносили з категорією «благо». Сократ був одним з перших мислителів, який, вивчаючи проблеми цінностей, сформулював власне аксіологічне питання: «Що є Благо?». Відповідь на це сократівське запитання було квітесенцією сутності існування людської цивілізації, оскільки для отримання відповіді на це запитання необхідно було знати життєві цінності людини.

Філософські погляди видатного давньогрецького мислителя Платона, учня Сократа, трактували підхід до розуміння цінностей, які ототожнювали категорію «Благо» з категоріями «Буття», «Добро» і «Краса». Такий висновок дозволяє дійти твердження, що в епоху античності до філософської науки входить понятійна тріада – Істина, Добро, Краса» (Зайченко, 2010).

Необхідно зазначити, що епоха Західноєвропейського Середньовіччя з позиції аксіологічного осмислення пріоритетів суспільства відрізняється семантичною неоднозначністю поглядів на природу цінностей. У світогляді Західноєвропейського суспільства відбувалася переоцінка провідних цінностей античного періоду, особливого значення у цей період набувають релігійні цінності. Догмати Церкви не тільки поставили пріоритетними релігійні цінності, а й зумовили формування погляду на цінності людини як об'єктивно існуючі ідеальні субстанції, похо-

дження яких пов'язані з «промислом» Божим (Богданова, 2021).

Водночас зазначимо, що в епоху Відродження відбувається піднесення античного ідеалу. Ідеалізація людина стає категорією вищих цінностей, оскільки вона стає мірилом всіх речей, основою системи цінностей, її головним носієм, концентруючи у собі, у своїй творчій діяльності етичні та естетичні ідеали (Год, 2005).

У період Нового часу у філософії продукуються нові ціннісні орієнтири, як результат раціонального пізнання світу та розвитку наукового знання. Серед них виокремимо такі: розум, свобода волі, практична значущість, наука і прогрес. Така зміна аксіологічної парадигми суспільства була детермінована розвитком факторів, завдяки яким феномен цінностей трактувався як результат активності суб'єкта (Пінчук, 2011).

Одним з яскравих представників ціннісного підходу в освіті Нового часу був видатний педагог Я. А. Коменський. Про важливість цінності знання писали у XVII столітті такі філософи, як Ф. Бекон, Т. Гоббс, Р. Декарт, Дж. Локк. Вони визначали цінності з різних світоглядних позицій: одні відстоювали пріоритет цінностей пізнання, інші вважали доцільним визначити психологічну природу цінностей, існувала думка, що поняття «цінність» співвідноситься з економічним змістом, ґрунтуючись на твердженні, що наука та мистецтво є засобом пізнання природи людини. Доцільно визначити, що філософи відокремлювали цінність особистості людини, наголошували на важливості розуму та мислення.

Р. Декарт стверджував, що цінність знання визначається його кінцевою метою, яка полягає у перевазі людини над силами природи. Таке обґрунтування феномену цінності знаходить своє відображення у його вислові: «Я можу мислити, значить, я існую. Розум – це найбільша цінність людини. Розум є основою волі» (Ваховський, 2002).

Епоха Просвітництва привнесла корективи у розуміння феномену цінності. У XVIII столітті був сформульований висновок, що моральність людини є еталоном, необхідним для гармонійного життя в соціумі. Принципово нові педагогічні ідеї Епохи Просвітництва продукували мислителі Франції (Вольтер, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо), Німеччини (І. Гете, Г. Лессінг, Ф. Шіллер).

Філософи Епохи Просвітництва пріоритети в освіті підняли на новий рівень суспільного розуміння. Система духовних цінностей була доповнена соціально-політичними: цінностями Рівності, Свободи, Справедливості як важливими складовими гідного існування людини, що

стали «чеснотами» освіти та виховання цієї епохи (Ваховський, 2002).

У працях Г. Гегеля, І. Канта теорія цінностей отримала філософський зміст. В основу філософської системи Г. Гегеля покладений взаємозв'язок пізнання, оцінення та цінностей. Г. Гегель у своїх працях підкреслював значення освіти та виховання як основних цінностей не тільки окремої людини, а й усього суспільства. Дослідження цього філософа визначили розвиток аксіологічного знання в педагогіці.

Заслуга І. Канта полягає у диференціації абсолютних та відносних цінностей, які визначалися суб'єктивними та об'єктивними цілями. Філософ у дослідженнях протиставив сферу моральності (свободи) сфері природи (необхідності), сферу фактичного – сфері ціннісного. (Ваховський, 2002).

На початку XIX століття поширюється інтерес до цінностей, філософського осмислення цієї проблематики та призначення людини. Необхідно відзначити вагомий внесок у розумінні цінностей одного з засновників наукової педагогіки – німецького філософа і педагога І. Гербарта. Він розробив та теоретично обґрунтував власний підхід у становленні теорії освіти та виховання. Цей підхід ґрунтувався на синтезі філософських та психологічних знань. У своїх працях Ф. Гербарт стверджував, що педагогіка як наука виходить з мети виховання, що дозволило розробляти різні педагогічні системи відповідно до цілей виховання певної історичної епохи, пов'язаними з уявленнями про життєві цінності та ідеал людини (Зайченко, 2010).

Проблематика цінностей була розкрита у працях Г. Ріккєрта, в яких було визначено залежність ціннісних основ освіти від загальнолюдських та державних цінностей. Г. Ріккєрт стверджував, що прагматична думка у трактуванні цінностей є фундаментальною основою становлення освіти. Знання учений розглядав з позиції їх корисності для життя людини та ефективної комунікації у різних соціальних групах (Зайченко, 2010).

Друга половина XIX ст. стала важливим етапом у становленні аксіології як самостійної наукової дисципліни. У цей період поняття «цінність» у спеціальній філософській лексиці сприймають як осмислення цінності людського буття.

У 1902 р. французький учений П. Лапі ввів у науковий обіг поняття «аксіологія», воно остаточно затвердило свої позиції у філософії, як науки про цінності (Ігнатенко, 1997).

Українська національна моральність, етична традиція в українській філософії тісно пов'язані зі світовою гуманістичною традицією.

Духовні витоки моралі глибоко розкриті у вченні Г. Сковороди про дві натури та три світи, про духовний світ людини, про правду, справедливість, самопізнання, філософію серця. Український філософ пов'язував професійну діяльність та освіту з етичними категоріями щастя і сенсу життя. Він утверджував ідеал загального земного щастя людей на основі спорідненої праці і поєднання інтересів особистості з суспільними інтересами. Особливі морально-етичні вимоги ставив Г. Сковорода до професії педагога. Він вважав, що гідність, чуйність, гуманність і чесність можуть формувати в юнацтва тільки ті педагоги, у кого ці якості глибоко укорінені. Ці риси педагогів продовжують залишатися актуальними і сьогодні.

Науковиці Р. Винничук, Л. Кравченко, досліджуючи аксіологічний підхід у вітчизняній педагогічній науці і практиці, зазначають: «Українські вчені сьогодні часто звертаються до структури християнського виховного ідеалу, запропонованої Г. Ващенком. Всесвітньо відомий український педагог рекомендував: наслідуючи традиції українців у духовно-моральній сфері, необхідно велику увагу звернути на такі риси вдачі (українського менталітету), що стають за основу здорового родинного життя, бо родина завжди була найважливішою підвалиною життя суспільства, а значить – і державного життя» Г. Ващенко чітко з'ясував норми і принципи самоактуалізації особистості» (Винничук, Кравченко, 2019: 23).

На початку 1970-х років аксіологія завершила генезис свого понятійно-категоріального обґрунтування. У сучасному трактуванні аксіологія – це вчення про цінності. Цінності розглядаються аксіологією як нормативна категорія, яка розкриває суть речей та явищ, які здатні задовольнити будь-які потреби людини та суспільства (Бліхар та ін., 2020: 16).

Аксіологія знаходиться в тісному взаємозв'язку з науками, які займаються вивченням людини та її взаємовідносин з суспільством, отже вона пов'язана з різними сторонами соціальної дійсності. Наукове вчення про цінності полягає у трактуванні цінностей з різних теоретичних позицій, а також у їх дослідженні як об'єкта наукового пізнання. Це дозволило зміцнити позиції аксіологічного підходу в науці та визначати цінності як категорію загально методологічних орієнтирів, що дозволяють систематизувати об'єктивні знання про соціальну та педагогічну реальність, а також задають вектор ціннісної орієнтації для вирішення соціально-педагогічних проблем (Dmitrenko et al., 2021).

Педагогічна аксіологія – це галузь міждисциплінарних досліджень, що займається вивченням цінностей в освітній системі, які, визначаючи ціннісні основи людського буття, вказують на спрямованість і вмотивованість життя людини, її вчинків, відображають сутність особистості (Белан, 2021).

Учені (І. Бех, Г. Васянович, О. Волошина, Н. Лазаренко, В. Мовчан, О. Сухомлинська, Л. Хоружа) вважають, що педагогічні цінності є відображенням норм, які регулюють педагогічну діяльність. Особливість цих цінностей полягає в тому, що вони є ланкою між діяльністю педагога і сформованим суспільним баченням освітніх норм (Сухомлинська, 2006).

Необхідно зазначити, що педагогічна аксіологія включає такі ключові аспекти, як ціннісні орієнтації та професійно-педагогічні ціннісні орієнтації.

Якщо розглядати ціннісні орієнтації як структуру, ієрархічно вони стоять вище професійно-педагогічних цінностей, оскільки є фундаментальним компонентом внутрішньої структури особистості. Особливість ціннісних орієнтацій у структурі особистості педагога полягає у продукуванні ставлення та оцінки різних цінностей, що знаходить своє вираження у потребах, мотивах, емоціях та діяльності людини (Dmitrenko et al., 2018).

Як слушно зауважують автори праці «Ціннісний дискурс в освіті»: «Суспільство, яке бачить себе забезпеченим і щасливим, духовним і багатим, успішним і справедливим, стоїть перед завданням формування нового вчителя. Осмислення ціннісного аспекту цього поняття передбачає спільний пошук та обґрунтування ключових елементів «європейськості» сучасного вчителя, незалежно від того, в якій країні він працює» (Андрущенко та ін., 2017: 12).

У сучасних педагогічних закладах освіти підготовка майбутніх учителів спрямована до залучення до цінностей духовно-моральної культури та майбутньої професії. Сутність аксіологічного підходу полягає в усвідомленні майбутніми педагогами особистісних цінностей вибору професії.

Процес аксіологізації освіти дозволяє генерувати структуру та ієрархію ціннісних орієнтацій, які визначають траєкторію майбутньої педагогічної діяльності вчителя, а також детермінують принципи його взаємодії із суспільством та людьми. Отже, ціннісно-орієнтуюча функція освітнього процесу в педагогічному закладі вищої освіти не тільки формує у майбутніх учителів розуміння суспільної, педагогічної реальності, а і є орієнтиром для формування взаємин з навко-

лишнім світом, з іншими здобувачами освіти (Dmitrenko et al., 2022).

Відповідно зміст психолого-педагогічної підготовки вчителів має враховувати аксіологічні складові педагогічної освіти. Демонструючи аксіологічну спрямованість до обраної педагогічної професії, здобувач освіти прогнозує власну позицію у вибраній професії. Тому можемо констатувати, що сформована система цінностей координує його професійні очікування. У процесі навчання ця система цінностей може дещо трансформуватися, визначаючи нові життєві та професійні стратегії діяльності майбутнього вчителя.

Висновки. Протягом тривалого історичного часу відбувався еволюційний розвиток аксіології, яка трансформувалася у самостійний філософський напрямок. В цілому аналіз основних положень аксіологічного знання у філософії з античних часів до XXI століття дозволяє зробити

висновок, що цінності мають онтологічний характер, який характеризує їх як суспільні відносини. Кожний культурно-історичний етап розвитку суспільства відрізняється цінностями, які відігравали важливу роль у соціальному житті суспільства на певному етапі його розвитку.

Педагогічна аксіологія стала активно розвиватися з другої половини XX століття як нова педагогічна міждисциплінарна парадигма, що поєднує систему філософських, культурологічних, психологічних і педагогічних світоглядів, які регламентують не тільки взаємодію суб'єктів в освітньому середовищі, а й взаємодію системи освіти із суспільством. Природа цінностей впливає на особистість, її виховання, які сприяють досягненню максимального рівня психічного та морального розвитку людини – таке розуміння і становить аксіологічний напрямок у педагогіці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В.П., Андрущенко Т.В., Савельєв В.Л. (2017). Конституціалізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір. К.: МП Леся. 2017. 464 с.
2. Белан Т. (2021). Педагогічні цінності майбутніх викладачів як основа професійної діяльності. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (Серія: Педагогічні науки)*. 2021. Вип. 14–15 (170–171). С. 50–54.
3. Бліхар В.С., Козловець М.А., Горохова Л.В., Федоренко В.В., Федоренко В.О. *Філософія: словник термінів та персоналій*. Київ: КВЦ, 2020. 274
4. Богданова О. Соціально-історична ретроспектива формування освітніх систем: аксіологічні засади. *EUROPEJSKIE STUDIA HUMANISTYCZNE: Państwo i Społeczność*. 2021. Issue 3. С. 69–85.
5. Ваховський Л.Ц. Філософія виховання західної цивілізації в епоху просвітництва : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Харків. 2002. 40 с.
6. Винничук Р. В., Кравченко Л. Аксіологічний підхід у вітчизняній педагогічній науці та практиці: історико-педагогічна ретроспектива *Витоки педагогічної майстерності: наук. Журнал. Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка*. 2019. Вип. 23. С. 22–28.
7. Волошина О.В. Роль моральних відносин між учителем і учнями в навчально-виховному процесі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2014. Випуск 41. С. 66–70.
8. Год Б.В. Ідея всебічного й гармонійного виховання особистості в епоху європейського відродження : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Харків, 2005. 24 с.
9. Гончаренко, С. У. (2011). *Український педагогічний енциклопедичний словник*. [Вид. друге, доп. й виправл.]. Рівне: Волинські береги, 2011.
10. Зайченко І. В. Історія педагогіки : навч. посіб. для студентів ВНЗ : у 2 кн. Київ : Слово, 2010. Кн. 1 : Історія зарубіжної педагогіки. 624 с.
11. Ігнатенко П. Р. Аксіологія виховання: від термінології до постановки проблем. *Педагогіка і психологія*. 1997. Випуск 1. 118–123.
12. Пінчук Є.А. Ідеал людини в освіті Нового часу та у світі проблем сучасності. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2011. № 55. С. 3–12.
13. Рабінович О.Р. Ідея виховання та її теоретичне обґрунтування в античній філософії : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05. Львів, 2009. 15 с.
14. Сухомлинська, О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики. *Шлях освіти, 2006*, 1, 2–7.
15. Dmitrenko, N., Voloshyna, O., Budas, Iu., Klybanivska, T. Formation of Ethical Culture of Intending Educators in the Educational Process of Higher Education Institution. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference. May 28th – 29th, 2021. Rezekne, Rezekne Academy of Technologies, 1*, 95–104.
16. Dmitrenko N., Voloshyna O., Melnyk L., Hrebenova V., Mazur I. The Teacher's Role in the Context of Information Society *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. VOL. 22 No. 6, June 2022. P. 187–193.
17. Dmitrenko N., Voloshyna O. Training of Prospective Teachers of Foreign Language to Work in Inclusive Classes. *Pedagogy*, t. 129, 2018. Nr. 1, p. 187–205.

REFERENCES

1. Andrushchenko V.P., Andrushchenko T.V., Saveliev V.L. (2017) Konstytutsializatsiia osvithnoho prostoru Yevropy: aksiolohichniy vymir. [Constitutionalization of the educational space of Europe: an axiological dimension] K. : MP Lesia, 2017. 464. [in Ukrainian].
2. Belan T. (2021). Pedahohichni tsinnosti maibutnikh vykladachiv yak osnova profesiinoi diialnosti. [Pedagogical values of future teachers as the basis of professional activity] Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T. H. Shevchenka (Serii: Pedahohichni nauky). – Bulletin of the Chernihiv Collegium National University named after T. G. Shevchenko (Series: Pedagogical Sciences). Vyp. 14–15 (170–171). 50–54. [in Ukrainian].
3. Blikhar V.S., Kozlovets M.A., Horokhova LV., Fedorenko V.V., Fedorenko V.O. (2020) Filozofia: slovnyk terminiv ta personalii. [Philosophy: a dictionary of terms and personalities] Kyiv : KVVIT. 274 p. [in Ukrainian].
4. Bohdanova O. (2021) Sotsialno-istorychna retrospektyva formuvannya osvithnikh system: aksiolohichni zasady. [Socio-historical retrospective of the formation of educational systems: axiological principles] EUROPEJSKIE STUDIA HUMANISTYCZNE: Państwo i Społeczeństwo. – EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society. Issue 3. 69-85. [in Ukrainian].
5. Vakhovs'kyi L.Ts. (2002). Filozofiya vykhovannya zakhidnoyi tsyvilizatsiyi v epokhu prosvitnytstva : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.01. [The philosophy of education of Western civilization in the era of enlightenment] Kharkiv, 2002. 40 p. [in Ukrainian].
6. Vynnychuk R. V. (2019) Aksiolohichniy pidkhid u vitchyzniani pedahohichnii nauki ta praktytsi: istoryko-pedahohichna retrospektyva. [Axiological approach in domestic pedagogical science and practice: historical and pedagogical retrospective] Vytoky pedahohichnoi maistemosti: nauk. Zhurnal. Poltav. nats. ped. un-t imeni V. H. Korolenka. – Origins of pedagogical skills: Science. Magazine. Poltava national ped. V. G. Korolenko University. Vyp. 23. 22–28. [in Ukrainian].
7. Voloshyna O.V. (2014) Rol moralnykh vidnosyn mizh uchytel'm i uchniamy v navchalno-vykhovnomu protsesi. [The role of moral relations between teacher and students in the educational process]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykholohiia. – Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Series: Pedagogy and psychology.* Vypusk 41. 66-70. [in Ukrainian].
8. Hod B.V. (2005). Ideya vsebichnoho y harmoniynoho vykhovannya osobystosti v epokhu yevropeys'koho vidrodzhenya : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.01. [The idea of comprehensive and harmonious personality education in the era of the European Renaissance] Kharkiv. S. 17–22. [in Ukrainian].
9. Honcharenko, S. U. (2011) Ukrainskyi pedahohichniy entsyklopedychnyi slovnyk. [Vyd. druhe, dop. y vypravl.]. [Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary]. Rivne: Volynski oberehy. [in Ukrainian].
10. Zaichenko I. V. (2010) Istoriiia pedahohiky : navch. posib. dlia studentiv VNZ : u 2 kn. Kyiv : Slovo. [History of pedagogy: teaching. manual for university students] 624 s. [in Ukrainian].
11. Ihnatenko, P. R. (1997). Aksiolohiia vykhovannya: vid terminolohii do postanovky problem [Axiology of education: from terminology to problem statement]. *Pedahohika i psykholohiia – Pedagogy and psychology.* Vypusk 1 118–123 [in Ukrainian].
12. Pinchuk Ye.A. (2011). Ideal lyudyny v osviti Novoho chasu ta u sviti problem suchasnosti. [The ideal of man in the education of the New Age and in the world of contemporary problems]. Visnyk Zhytomyr'skoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. № 55. 3–12. [in Ukrainian].
13. Rabinovych O.R. (2009). Ideya vykhovannya ta yiyi teoretychne obgruntuvannya v antychniy filozofiyi : avtoref. dys. ... kand. filos. nauk : 09.00.05. [The idea of education and its theoretical justification in ancient philosophy]: L'viv. 15 s. [in Ukrainian].
14. Sukhomlynska, O. V. (2006). Dukhovno-moralne vykhovannya ditei ta molodi v koordynatakh pedahohichnoi nauky i praktyky. [Spiritual and moral education of children and youth in the coordinates of pedagogical science and practice] *Shliakh osviti – The way of education*, 1, 2–7 [in Ukrainian].
15. Dmitrenko, N., Voloshyna, O., Budas, Iu., Klybanivska, T. (2021) Formation of Ethical Culture of Intending Educators in the Educational Process of Higher Education Institution. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference. May 28th – 29th. Rezekne, Rezekne Academy of Technologies*, 1, 95–104.
16. Dmitrenko N., Voloshyna O., Melnyk L., Hribenova V., Mazur I. (2022). The Teacher's Role in the Context of Information Society International Journal of Computer Science and Network Security. 2022. VOL.22 No. 6, June. 187–193.
17. Dmitrenko N., Voloshyna O. (2018). Training of Prospective Teachers of Foreign Language to Work in Inclusive Classes. *Pedagogy*, 129. Nr. 1. 187–205.